

H. P. GRICE – P. F. STRAWSON: NA OBRANU DOGMY

Vo svojom článku *Dve dogmy empiricizmu* [1]¹ predkladá prof. Quine množstvo kritik na adresu domnelého rozlišovania medzi analytickými a syntetickými výrokmi a ďalších pridružených pojmov. Hovorí, že je to rozlišovanie, ktoré odmieta ([2], 499). Chceme ukázať, že jeho kritika tohto rozlišovania ho neopravňuje k tomu, aby ho odmietal.

Existuje mnoho spôsobov, ktorými sa dá kritizovať nejaké rozlišovanie, a nemálo spôsobov, ktorými ho môžeme odmietnuť. Môžeme ho kritizovať za jeho neostrosť (kvôli tomu, že pripúšťa prípady, ktoré nepatria zreteľne do žiadnej jeho skupiny) alebo na základe viacznačnosti termínov, pomocou ktorých obvykle toto rozlišovanie robíme (majú viac ako jeden význam) alebo na základe jeho konfúznosti (obvykle sú spájané rozdielne významy). Samotné takéto kritiky by sotva boli odmietnutím tohto rozlišovania. Boli by skôr predohrou k jeho objasneniu. Quinova kritika nie je tohto druhu.

Rozlišovanie môžeme okrem toho kritizovať ešte na základe jeho neužitočnosti. Môžeme povedať, že je neužitočné pre isté účely alebo je neužitočné celkovo alebo azda aj že je puntičkárske. O tom, kto ho kritizuje takýmto spôsobom, môžeme, pravda, hovoriť, že ho odmieta, ale v tom zmysle, ktorý požaduje od neho tiež to, aby uznal jeho existenciu. Taký kritik jednoducho vyhlasuje, že sa môže bez neho zaobiť. Ale zdá sa, že Quinovo odmietnutie rozlišovania medzi analytickým a syntetickým je radikálnejšie. Určite by povedal, že by sa mohol bez neho zaobiť, ale nie v takom zmysle, ktorý by ho zaväzoval uznať jeho existenciu.

Dal by sa ešte kritizovať spôsob alebo spôsoby obvyklého výkladu či vysvetlenia nejakého rozlišovania, a to na základe toho, že tieto explanácie ho v skutočnosti neobjasňujú. A Quine v prípade rozlišovania medzi analytickým a syntetickým určite takýmto spôsobom kritizuje.

Ale robí, alebo sa zdá, že robí, ešte oveľa viac. Vyhlasuje, alebo sa zdá, že vyhlasuje, nielen to, že toto rozlišovanie je neužitočné alebo že je neadekvátne objasnené, ale tiež to, že je úplne iluzórne, že viera v jeho existenciu je filozofickým omylom. "Názor, že nejaké takéto rozlíšenie vôbec existuje a že ho treba formulovať," hovorí, "je neempirická dogma empiricistov, metafyzický článok viery" ([2], 494). Spochybňuje tu práve existenciu tohto rozlišovania, teda jeho odmietnutie tohto rozlišovania sa zdá byť popretím jeho existencie.

Je zrejme, že na ospravedlnenie takéhoto stanoviska extrémneho skepticizmu voči nejakému rozlišovaniu vo všeobecnosti nestačia len kritiky filozofických pokusov o jeho objasnenie, nech sú tieto kritiky samy osebe akokoľvek oprávnené. Vo filozofii či mimo nej nepochybne existuje množstvo rozlišovaní, ktoré ešte čakajú na adekvátne filozofické vysvetlenie, ale ktoré by málokto preto vyhlásil za iluzórne. Quinov článok však nepozostáva iba z kritiky pokusov o vysvetlenie, hoci tá tvorí jeho podstatnú časť. Pokúša sa tiež stanoviť diagnózu príčin viery v toto rozlišovanie a ponúka istú pozitívnu doktrínu, pričom jej prijatie vysvetľuje ako nezlučiteľné s touto vierou. Ak existuje nejaký všeobecný prvotný predpoklad v prospech existencie tohto rozlišovania, zdá sa, že jeho radikálne odmietnutie Quinom musí

¹ Preklad Quinovho článku *Dve dogmy empiricizmu* vyšiel v 8. tohtoročnom čísle časopisu *Filozofia* [2].

plnou váhou spočívať v tejto časti jeho článku, keďže platnosť takéhoto predpokladu vôbec neznižujú neúspechy filozofov objasniť takto podložené rozlišovanie.

Existuje predpoklad v prospech existencie tohto rozlišovania? Musíme zrejme pripustiť, že áno. Odvolávanie sa na filozofickú tradíciu asi nie je pôsobivé a určite nie je potrebné. Ale stojí za to upozorniť, že Quinova námietka nie je jednoducho námietkou voči slovám "analytický" a "syntetický", ale námietkou voči rozlišovaniu, ktoré majú vyjadrovať a o ktorom sa filozofi v rôznych dobách domnievali, že ho vyjadrujú pomocou takých dvojíc slov či výrazov ako "nevynutný" a "náhodný", "apriórny" a "empirický", "pravda rozumu" a "pravda faktu"; Quine je teda určite v spore s dlhou filozofickou tradíciou, ktorá nemá až takú zlú povesť. Ale nepotrebujeme sa odvolávať iba na tradíciu, pretože je tu aj súčasná prax. To znamená, že sa môžeme odvolať na fakt, že tí, ktorí používajú termíny "analytický" a "syntetický", sa do značnej miery zhodujú v aplikáciách týchto termínov. Používajú a odmietajú použiť termín "analytický" vo viac menej tých istých prípadoch a nevedia sa rozhodnúť vo viac menej tých istých prípadoch. Táto zhoda sa vzťahuje nielen na prípady, ktoré sa takto naučili charakterizovať, ale aj na nové prípady. Skrátka, termíny "analytický" a "syntetický" majú viac menej ustálené filozofické použitie a to azda naznačuje, že je absurdné, dokonca nezmyselné, tvrdiť, že žiadne takéto rozlišovanie neexistuje. Pretože vo všeobecnosti, ak sa dva protikladné termíny bežne a všeobecne používajú tak, že ich aplikujeme na tie isté prípady, pričom tieto prípady netvoria uzavretý zoznam, je to postačujúcou podmienkou toho, aby sme mohli tvrdiť, že existujú druhy prípadov, na ktoré sa výrazy aplikujú; a na to, aby tieto termíny označovali rozlišovanie, nič iné netreba.

Vzhľadom na možnosť argumentácie tohto druhu môžu vzniknúť pochybnosti, či Quine skutočne zastáva extrémnu tézu, ktorú mu môžeme pripísať na základe jeho slov. Práve preto sme mu túto tézu pripísali len predbežne. Pretože prinajmenšom pri jednej prirodzenej interpretácii tejto extrémnej tézy, keď o niečom pravdivom hovoríme, že je analytické, a o niečom inom pravdivom, že je syntetické, jednoducho tým nijako neoznačujeme ich rozlišovanie. A zdá sa, že tento názor sa dá náramne ťažko zosúladiť s faktom ustáleného filozofického používania (t.j. všeobecnej zhody pri aplikácii na nejakú otvorenú triedu). Z toho dôvodu by sa Quinova téza nemala vysvetľovať ako téza, že *neexistuje vôbec žiadny rozdiel* vyznačený použitím týchto výrazov, ale skôr ako téza, že tí, ktorí tieto výrazy používajú, vôbec nepochopili povahu a dôvody pre tento rozdiel či rozdiely, a že báchorky, ktoré si o tomto rozdiely rozprávajú, sú plné klamu.

Myslíme si, že Quine by mohol byť ochotný prijať túto opravu. Ak áno, mohla by tvoriť základ čohosi, čo by sa podobalo odpovedi na argumentáciu, ktorá k nej viedla, a to nasledovne: ako je všeobecne známe, filozofi majú sklon k ilúziám a k chybným teóriám. Dajme tomu, že by existovala nejaká konkrétna chybná teória týkajúca sa jazyka alebo poznania, taká, že z hľadiska tejto teórie by niektoré výroky (či propozície alebo vety) zdanlivo mali charakteristickú vlastnosť, ktorú v skutočnosti žiadne výroky nemajú, či dokonca takú, o ktorej nemá zmysel predpokladať, že ju nejaký výrok má, a ktorú by nikto, kto nebol vedome či podvedome ovplyvnený touto teóriou, nepripísal žiadnemu výroku. A dajme tomu, že by existovali iné výroky, ktoré by z tohto hľadiska zjavne nemali túto charakteristickú vlastnosť, a existovali by ešte ďalšie, ktoré by boli z tohto hľadiska neurčité. Potom by filozofi ovplyvnení touto teóriou boli náchylní vyznačiť domnelú prítomnosť alebo neprítomnosť tejto charakteristiky pomocou dvojice protikladných výrazov, povedzme výrazov "analytický" a "syntetický". Za týchto okolností by sme teda ešte stále nemohli povedať, že neexistuje vôbec žiadne rozlišovanie vyznačené použitím týchto výrazov, pretože by existovalo aspoň rozlišovanie, ktoré sme práve popísali (totiž rozlišovanie medzi tými výrokmami, ktoré zdanlivo majú určitú charakteristickú vlastnosť, a tými, ktoré ju zdanlivo nemajú), a rovnako dobre by mohli existovať aj ďalšie rozdiely, ktoré by sme im mohli pripísať, ktoré by

objasňovali zdanlivý rozdiel; ale určite by sme mohli povedať, že *ten* rozdiel, o ktorom sa títo filozofi domnievali, že ho vyznačujú použitím týchto výrazov, jednoducho neexistuje, a hádam aj to (za predpokladu, že ide o takú charakteristickú vlastnosť, ktorú je absurdné pripisovať nejakému výroku), že tieto výrazy, takto použité, sú nezmyselné alebo nemajú význam. Aby sme zosúlادili fakt ustáleného filozofického používania dvojice protikladných termínov s tvrdením, že *to* rozlišovanie, ktoré tieto termíny majú vyznačovať, vôbec neexistuje, hoci nie s tvrdením, že medzi takto charakterizovanými triedami výrokov jednoducho neexistuje žiadny druh rozdielu, museli by sme iba predpokladať, že takáto chybná teória je veľmi dôveryhodná a prít'azlivá. Myslíme si, že prvé tvrdenie by bolo pravdepodobne pre Quinove zámary postačujúce. Ale postaviť takéto tvrdenie na základoch, ktoré sme naznačili, si vyžaduje zrejme oveľa viac argumentov ako je obsiahnutých v tom, že ukážeme, že určité explanácie termínu nespĺňajú určité požiadavky adekvátnosti pri filozofickom objasňovaní – a nevyžaduje si to len oveľa viac argumentov, ale argumentáciu celkom iného druhu. Zastávať názor, podľa ktorého sa *všeobecne* predpokladá, že filozofické rozlišovania stelesňujú spomenutý druh ilúzie, by bolo totiž určite príliš hrubým zjednodušením. Vcelku to vyzerať tak, že filozofi majú skôr sklon rozlišovať príliš málo, ako príliš veľa. V porovnaní s ich rozlíšeniami bývajú neadekvátne skôr ich prirovnania.

Doteraz sme hovorili tak, ako keby prvoradý predpoklad v prospech existencie rozlišovania, ktoré Quine spochybňuje, spočíval výlučne na fakte, že existuje zhoda vo *filozofickom* používaní termínov "analytický" a "syntetický". Predpokladu, ktorý by mal iba tento základ, by sme mohli nepochybnne čeliť použitím stratégie, ktorú sme práve načrtli. Ale v skutočnosti, ak máme prijať Quinove objasnenie tejto veci, uvažovaný predpoklad nemá iba tento základ. Pretože medzi pojmami, ktoré patria do skupiny analytických, je jeden, ktorý Quine nazýva "kognitívna synonymita", pričom pripúšťa, že pomocou tohto pojmu by sme rozhodne mohli pojem analytickosti formálne vysvetliť. Bohužiaľ, dodáva, pojem kognitívnej synonymity je práve taký nejasný ako pojem analytickosti. Povedať, že dva výrazy x a y sú kognitívne synonymné, zodpovedá, v každom prípade aspoň zhruba, tomu, čo by sme bežne vyjadrili tvrdením, že x a y majú ten istý význam alebo že x znamená to isté ako y . Ak sa má Quine konzistentne pridržiavať svojej extrémnej tézy, potom to vyzerať tak, že musí zastávať nielen názor, že rozlišovanie, ktoré podľa nás vyznačujeme použitím termínov "analytický" a "syntetický", neexistuje, ale tiež že neexistuje rozlišovanie, ktoré podľa nás vyznačujeme použitím výrazov "znamená to isté ako", "neznamená to isté ako". Tento názor musí zastávať pri najmenšom potiaľ, pokiaľ pokladáme pojem *znamená to isté ako* pri jeho aplikácii na predikátové výrazy za odlišný od pojmu *byť pravdivý o tých istých objektoch ako* a pokiaľ považujeme prvý pojem za taký, ktorý ide ďalej ako druhý pojem. (Tento druhý pojem – ktorý by sme mohli nazvať pojmom "koextenzionality" – je Quine ochotný uznať za zrozumiteľný, hoci, ako správne hovorí, na vysvetlenie analytickosti nestačí.) Teraz teda nemôže tvrdiť, že uvažovaná dvojica výrazov (totož, "znamená to isté," "neznamená to isté") je charakteristická pre filozofov, a preto spomenutú stratégiu, ako čeliť predpokladu, ktorý svedčí v prospech toho, že tieto výrazy vyznačujú skutočné rozlišovanie, nemožno v tomto prípade použiť (alebo je aspoň oveľa menej dôveryhodná). Navyše, popretie toho, že toto rozlišovanie (keď ho chápeme ako odlišné od rozlišovania medzi koextenzionálnym a nekoextenzionálnym) naozaj existuje, je mimoriadne paradoxné. Vedie napríklad k tvrdeniu, že každý, kto vážne tvrdí, že "slobodný mládenec" znamená to isté ako "neženatý muž", ale že "tvor, ktorý má obličky" neznamená to isté ako "tvor, ktorý má srdce" – za predpokladu, že posledná dvojica výrazov je koextenzionálna – v skutočnosti *buď* vôbec neupozorňuje na žiadne rozlišovanie medzi vzťahmi, ktoré sú medzi členmi každej dvojice výrazov, *alebo* sa dopúšťa filozofického omylu týkajúceho sa povahy ich rozlišovania. V každom prípade ak to, čo tvrdí, chápeme tak, ako to chce od nás on, potom je to nezmyselné alebo absurdné.

Všeobecnejšie povedané, vedie to k tvrdeniu, že je vždy nezmyselné alebo absurdné vytvoriť výrok, ktorý má formu "Predikáty x a y sa v skutočnosti týkajú tých istých objektov, ale nemajú ten istý význam." Paradox je však ešte ostrejší. Často totiž hovoríme o prítomnosti alebo neprítomnosti vzťahov synonymity medzi druhmi výrazov – napr. spojok, mnohých slovných druhov, celých viet – pričom tu zrejme neexistuje nejaká náhrada namiesto obvyklého pojmu synonymity, v tom zmysle ako sa o koextenzionalite hovorí, že je náhradou za synonymitu predikátov. Je celá táto reč nezmyselná? Je celá diskusia o správnom alebo nesprávnom *preklade* viet jedného jazyka do viet iného nezmyselná? Ťažko tomu uveriť. Ale ak sa nám aj podarí tomu uveriť, čaká nás ešte ťažšie sebaodriekanie. Ak nemá zmysel hovoriť o synonymite viet, potom zrejme musí byť nezmyselné hovoriť o tom, že vety majú vôbec nejaký význam. Pretože keby malo zmysel tvrdiť, že veta má nejaký význam alebo že niečo znamená, potom by zrejme mala zmysel otázka "Čo znamená?" A keby malo zmysel pýtať sa v prípade vety "Čo znamená?", potom by sme mohli synonymitu viet definovať zhruba takto: dve vety sú synonymné vtedy a len vtedy, keď ľubovoľná pravdivá odpoveď na otázku "Čo znamená?", ktorou sa pýtame v prípade jednej z nich, je pravdivou odpoveďou na tú istú otázku, ktorou sa pýtame na druhú z viet. Samozrejme, netvrdíme, že táto definícia má nejakú objasňujúcu silu. Chceme len upozorniť na to, že ak sa máme vzdať pojmu synonymity viet ako niečoho nezmyselného, musíme sa tiež vzdať pojmu významu vety (pojmu vety, ktorá má význam) ako nezmyselného. Ale potom by sme sa hádam rovnako mohli vzdať pojmu zmyslu. Zdá sa byť jasné, že tu máme príklad paradoxu, ktorý je pre filozofa typický. Namiesto toho, aby preskúmal naše skutočné použitie pojmu *znamenáť to isté*, uplatňuje naň filozof určité, azda neprimerané kritérium (v tomto prípade kritérium objasniteľnosti) a pretože toto kritérium nespĺňa alebo ho zdanlivo nespĺňa, popiera jeho realitu, vyhlasuje ho za ilúziu.

Doposiaľ sme tvrdili, že existuje silný predpoklad, ktorý svedčí o existencii rozlišovania alebo rozlišovaní, proti ktorým Quine namieta – predpoklad, ktorý sa opiera aj o filozofické, aj o bežné používanie – a že tohto predpokladu sa ani najmenej nedotkol fakt, ak je to vôbec fakt, že uvažované rozlišovania nie sú v istom zmysle primerané objasnené. Je azda nčasťe pozrieť sa na Quinov pojem primeraného objasnenia.

Hlavnú myšlienku jeho článku možno zhruba zhrnúť takto: existuje určitý okruh alebo rodina výrazov, z ktorých jeden je výraz "analytický", t.j. taký okruh, že keby sme mohli ľubovoľný člen tohoto okruhu považovať za uspokojivo pochopený alebo vysvetlený, potom by sme mohli pomocou neho verbálne, a teda uspokojivo vysvetliť ďalšie členy tohto okruhu. Ďalšími členmi rodiny sú: "sebaoprotirečivý" (v širokom zmysle slova), "nevyhnutný", "synonymný", "sémantické pravidlo" a azda tiež (ale opäť v širokom zmysle slova) "definícia". Tento zoznam by sme mohli doplniť. Bohužiaľ, každý člen rodiny si vyžaduje vysvetlenie v rovnakej miere ako hociktorý iný. Uvádzame na ukážku niekoľko citátov: "...pojem kontradiktorickosti v tom najširšom zmysle, potrebnom pre túto definíciu analytickosti, si vyžaduje vysvetlenie práve tak, ako sám pojem analytickosti" ([2], 485). Ďalej, Quine hovorí o "pojme 'synonymity', ktorý si vyžaduje objasnenie práve tak, ako sama analytickosť" ([2], 486). A opäť, o príslovke "nevyhnutne" ako o kandidátovi na použitie pri vysvetľovaní synonymity, hovorí: "Má táto príslovka *naozaj zmysel*? Predpokladať, že ho má, znamená predpokladať, že sme už *dostatočne pochopili zmysel* výrazu 'analytický'² ([2], 490). Pochopíť "uspokojivo zmysel" jedného z týchto výrazov by znamenalo zrejme dve veci. 1. Znamenalo by to zrejme poskytnúť vysvetlenie, do ktorého nie je včlenený žiadny výraz patriaci do rodiny-okruhu. 2. Toto vysvetlenie by zrejme muselo mať ten istý všeobecný charakter, ako

² Kurzíva Grica a Strawsona.

napríklad slovo "analytický" vzťahovať; muselo by mať tú istú všeobecnú formu ako vysvetlenie začínajúce frázou "výrok je analytický vtedy a len vtedy, keď..."). Je pravda, že Quine výslovne neuvádza druhú požiadavku; ale keďže vôbec neuvažuje o otázke, či by bol relevantný nejaký iný typ explanácie, je asi opodstatnené mu ju pripísať. Ak tieto dve podmienky spojíme a výsledok zovšeobecníme, zdá sa, že Quine požaduje od uspokojivej explanácie výrazu, aby mala formu pomerne striktnej definície, ale nemala by použiť žiadny zo skupiny navzájom definovateľných termínov, do ktorej tento výraz patrí. Právom začíname mať dojem, že je ťažké získať uspokojivú explanáciu. Ďalším prvkom Quinovho stanoviska je ten, ku ktorému sme sa už vo všeobecnosti vyslovili pred skúmaním toho, čo máme (podľa neho) považovať za uspokojivé vysvetlenie. Je to krok od "Nedali sme uspokojivý zmysel (neposkytli sme uspokojivú explanáciu) x" ku "x nemá zmysel."

Zdá sa, že je zrejme nerozumné trvať vo všeobecnosti na tom, že možnosť dosiahnuť uspokojivé vysvetlenie vo vyššie načrtnutom zmysle je nutnou podmienkou toho, aby mal nejaký výraz zmysel. Je dosť pochybné, či je vôbec možné poskytnúť nejaké takéto vysvetlenia. (Nádej, že je to možné, je alebo bola vo všeobecnosti nádejou reduktívnej analýzy.) Dokonca aj keď sú takéto vysvetlenia v niektorých prípadoch možné, takmer všetci by sme sa zhodli na tom, že existujú iné prípady, v ktorých nie sú možné. Mohli by sme uvažovať napríklad o skupine, v ktorej sú výrazy "morálne zlé", "pokarhaniahodné", "porušenie pravidel morálky" atď.; alebo o skupine, ktorá obsahuje výrokové spojky a slová "pravdivý" a "nepravdivý", "výrok", "fakt", "popretie", "tvrdenie". Sotvaktó by zrejme tvrdil, že výrazy patriace do hociktorej z týchto skupín sú nezmyselné preto, že nie sú formálne definované (či dokonca preto, že sa nedajú formálne definovať), iba ak pomocou členov tej istej skupiny. Mohli by sme však povedať, že kým nemožnosť dosiahnuť uspokojivé vysvetlenie v spomenutom špeciálnom zmysle nebola vo všeobecnosti dostatočným dôvodom na to, aby sme daný výraz vyhlásili za nezmyselný, je dostatočným dôvodom v prípade výrazov, ktoré patria do skupiny analytických. Každý, kto by to tvrdil, by však musel uviesť dôvod, prečo sme takto diskriminovali výrazy tejto skupiny. Jediným prijateľným dôvodom toho, aby sme na tieto výrazy boli prísnejší ako na iné, je spresnenie našich doterajších úvah. Začína sa tým, že samotné výrazy "analytický" a "syntetický" sú odborné filozofické výrazy. Na námietku, že iné výrazy tejto uvažovanej rodiny, také ako "znamená to isté ako" alebo "je nekonzistentné s" alebo "sebaprotirečivosť", vôbec nie sú odbornými výrazmi, ale sa bežne používajú, by sme mohli nepochybné odpovedať, že aby sme tieto výrazy mohli kvalifikovať ako patriace do rodinného okruhu, musíme ich používať v špeciálne upravenom a presnom zmysle (alebo pseudo-zmysle), ktorý zvyščajne nemajú. Teda práve fakt, že všetky termíny patriace do okruhu sú alebo odborné, alebo bežné termíny použité v špeciálne upravenom zmysle, by sme mohli považovať za fakt, ktorý nás oprávňuje k našej osobitnej nedôverčivosti voči nárokom členov tohto okruhu na nejaký zmysel; oprávňuje nás teda k našej požiadavke, aby sa podrobili skúške signifikantnosti, ktorá by bola prípadne príliš prísna, keby sa použila všeobecne. Toto do istej miery platí, hoci pochybujeme, či majú spomenuté špeciálne úpravy v každom prípade taký význam, ako sa naznačuje. (Obzvlášť pochybné sa to zdá v prípade slova "nekonzistentný" – ktoré je celkom dobrým členom metalogického slovníka, aký používa neodborník.) Ale aj keď je to do istej miery presvedčivé, vôbec to nemá presvedčivosť potrebnú na opodstatnenie nášho nástojenia na tom, aby sa príslušné výrazy podrobili práve tej skúške signifikantnosti, o ktorej uvažujeme. Fakt, ak je to vôbec fakt, že sa výrazy nedajú vysvetliť presne tým spôsobom, ktorý zrejme požaduje Quine, neznamená, že nemôžu byť vysvetlené vôbec. Netreba sa pokúšať vydávať ich za výrazy vyjadrujúce vrozené idey. Môžu byť a aj sú vysvetlené, hoci inak a menej formálnym spôsobom, ako je ten, o ktorom uvažuje

Quine. (A fakt, že sú takto vysvetlené, je, po prvé, v súlade s faktom, že pri ich použití vo filozofii existuje všeobecná zhoda, a po druhé s faktom, že sa používajú ako odborné alebo špeciálne upravené.) Predpokladajme, kvôli stručnej ilustrácii pre prípad jedného člena rodiny výrazov týkajúcich sa analytickej, že sa niekomu pokúšame vysvetliť pojem *logickej nemožnosti* (je to člen rodiny, ktorý zrejme podľa Quina nie je o nič jasnejší ako ktorýkoľvek iný) a rozhodli sme sa to urobiť tak, že vysvetľujeme rozdiel medzi logickou a prírodnou (alebo kauzálnou) nemožnosťou. Ako príklady by sme si mohli zvoliť logickú nemožnosť toho, aby trojročné dieťa bolo dospelé, a faktickú nemožnosť toho, aby trojročné dieťa rozumelo Russellovej teórii typov. Tomu, komu to vysvetľujeme, by sme mohli povedať, aby si predstavil dva rozhovory, z ktorých jeden začína tvrdením nejakej osoby (X):

(1) "Trojročný syn môjho suseda rozumie Russellovej teórii typov", a druhý začína tým, že niekto (Y) tvrdí:

(1') "Trojročný syn môjho suseda je dospelý".

Ak chápeme X-ovu poznámku ako nadsádzku, mohli by sme na ňu odpovedať takto:

(2) "Máte na mysli to, že to dieťa je mimoriadne bystrý chlapec".

Keby X povedal:

(3) "Nie, mám na mysli to, čo hovorím – on jej skutočne rozumie", mohli by sme odpovedať:

(4) "Neverím vám – to nie je možné".

Ale keby nám potom to dieťa priviedli ukázať a ono by naozaj správne vyložilo túto teóriu (vieme, že by ju nevyložilo), odpovedalo by na otázky z teórie, kritizovalo by ju, atď., boli by sme nakoniec nútení uznať, že tvrdenie bolo pravdivé doslova a že dieťa je zázračné. Uvažujme teraz o reakcii na tvrdenie osoby Y. Na začiatku by mohla byť tak trochu podobná odpovedi v predošlom prípade. Mohli by sme povedať:

(2') "Máte na mysli to, že je na svoj vek neobyčajne vnímavé alebo veľmi pokročilé".

Ak Y odpovie:

(3') "Nie, mám na mysli to, čo hovorím", mohli by sme odpovedať:

(4') "Máte azda na mysli to, že už viac nenarastie alebo že je nejakým vrtochom prírody, že je už úplne vyvinutý".

Y odpovie:

(5') "Nie, nie je vrtochom prírody, je proste dospelý".

V tomto štádiu – alebo, ak sme trpezliví, trochu neskôr – budeme mať nutkanie povedať, že jednoducho nerozumieme tomu, čo Y hovorí, a budeme mať podozrenie, že proste nepozná význam niektorého zo slov, ktoré používa. Pretože ak nie je ochotný pripustiť, že používa slová v prenesenom alebo neobvyklom zmysle, nepovieme, že mu neveríme, ale že jeho slová nemajú *žiadny* zmysel. A nech by nám priviedli na preskúmanie koniec koncov akúkoľvek bytosť, neprivedilo by nás to k tvrdeniu, že to, čo povedal Y, je doslova pravdivé, ale nanajvýš k tvrdeniu, že teraz chápeme, čo mal na mysli. Na záver by sme o rozdiel medzi týmito dvoma imaginárnymi rozhovormi mohli povedať, že v oboch prípadoch by sme na začiatku boli náchylní predpokladať, že druhý účastník rozhovoru používa slová obrazným, neobvyklým alebo reštriktívnym spôsobom; ale pri jeho opätovnom tvrdení, že to myslí doslova, by bolo vhodné v prvom prípade povedať, že mu neveríme, a v druhom prípade, že mu nerozumieme. Keby sme podobne ako Pascal považovali za prezieravé byť pripravení na veľmi nepravdepodobné náhody, v prvom prípade by sme vedeli, na čo sa máme pripraviť, v druhom prípade by sme nemali o tom ani potuchy.

Uvádžame to ako príklad iba jedného typu neformálneho vysvetlenia, ku ktorému by sme sa mohli uchýliť v prípade jedného pojmu zo skupiny pojmov týkajúcich sa analytickej. (Nechceme tvrdiť, že je to jediný typ.) Aby sme naučili nášho žiaka používať pojem logickej nemožnosti pri aplikácii na zložitejšie prípady – ak si ho, pravda, neosvojil z tohto jedného

júcich podmienkach aplikácie príslušného pojmu. Nespĺňa tak jednu z podmienok, ktorú zrejme Quine požaduje od uspokojivého vysvetlenia. Na druhej strane, zdá sa, že spĺňa druhú. Uniká z rodinného okruhu. Rozdiel, ku ktorému nakoniec prichádzame, je rozdielom medzi tým, keď niečomu neveríme, a tým, keď niečomu nerozumieme; alebo medzi nedôverčivosťou, ktorá sa poddáva presvedčeniu, a nepochopením, ktoré kapituluje pred pochopením. Nebolo by múdre zastávať názor, že *tento* rozdiel netreba vysvetliť; bolo by ale absurdné zastávať názor, že neexistuje. Vzhľadom na možnosť dosiahnuť tento neformálny typ vysvetlenia pojmov, ktoré patria do skupiny týkajúcej sa analytickosti, sa fakt, že sa týmto pojmom nedostalo iného typu vysvetlenia (pri ktorom je pochybné, či sa ho vôbec *niekedy* nejakým výrazom dostane), zdá úplne neadekvátnym podkladom pre záver, že tieto pojmy sú pseudopojmami, že výrazy, ktoré ich majú vyjadrovať, nemajú žiadny zmysel. Toto naše tvrdenie neznamená, že popierame, že by bolo z filozofického hľadiska žiaduce a že by bolo vlastným cieľom filozofického snaženia nájsť všeobecnú charakteristiku pojmov tejto skupiny, ktorá by objasňovala viac ako ktorákoľvek z doterajších charakteristík. Ale otázka, ako sa to dá urobiť, ak sa to vôbec dá, vôbec nesúvisí s otázkou, či sa výrazy patriace do tohto okruhu používajú nejakým zrozumiteľným spôsobom a či označujú skutočné rozdiely.

Doteraz sme sa pokúšali ukázať, že časti 1 až 4 Quinovho článku – ktorých jadrom je, že skupina pojmov týkajúcich sa analytickosti nebola uspokojivo vysvetlená – nedokazujú extrémnu tézu, ktorú zjavne tvrdí Quine. Ostáva ešte ukázať, či nie sú úspešnejšie časti 5 a 6, ktoré ponúkajú diagnózu a pozitívnu teóriu. Predtým, ako sa do nich pustíme, sú tu ešte dve ďalšie pozoruhodné veci, ktoré pochádzajú z prvých dvoch častí.

1. Jedna sa týka toho, čo hovorí Quine o *definícii* a *synonymite*. Poznamenáva, že definícia "nie je kľúčom k synonymite a k analytickosti", ako niektorí predpokladali, pretože "definícia – až na extrémny prípad vyslovene konvenčného zavedenia nového zápisu – sa opiera o vopred existujúce vzťahy synonymity" ([2], 489). Pouvažujme teraz ale o tom, čo hovorí Quine o týchto extrémnych prípadoch. Hovorí: "V tomto prípade sa definiendum stáva synonymné s definiensom jednoducho preto, že bolo vytvorené výslovné na to, aby bolo synonymom definiensa. Máme tu skutočne jasný prípad synonymity vytvorenej pomocou definície; keď by boli všetky druhy synonymity také jasné". Ak teraz zoberieme tieto Quinove slová vážne, potom je jeho stanovisko *ako celok* nekoherentné. Podobá sa stanovisku človeka, ktorému sa pokúšame vysvetliť dajme tomu to, že jedna vec sa zhoduje s druhou alebo že dve veci sa spolu zhodujú, a ktorý hovorí: "Dokážem pochopiť, čo znamená povedať, že jedna vec sa zhoduje s druhou alebo že dve veci sa spolu zhodujú v prípade, že jedna bola špeciálne urobená tak, aby sa zhodovala s druhou; nie som však schopný rozumieť tomu, čo znamená povedať to v nejakom inom prípade". Azda by sme nemali brať Quinove slová v tomto prípade príliš vážne. Ale ak áno, potom sa ho právom môžeme spýtať, aký stav vecí považuje za dôsledok explicitnej definície, aký vzťah medzi výrazmi je stanovený týmto postupom a prečo považuje za nezrozumiteľné tvrdiť, že ten istý (alebo úzko analogický) stav vecí alebo vzťah by mohol existovať bez tohto postupu. Pokiaľ ide o nás, radi by sme vzali Quinove slová (alebo niektoré z nich) vážne a vyvrátili jeho závery; sme toho názoru, že pojem synonymity zavedenej explicitnou konvenciou by nebol zrozumiteľný, keby sme nepredpokladali pojem synonymity tak, ako sa používa. Tam, kde neexistuje žiadny ustálený návyk, nemôže existovať zákon; a tam, kde neexistujú žiadne praktiky, nemôžu existovať žiadne pravidlá (hoci azda môžeme lepšie porozumieť praxi, keď sa pozrieme na pravidlo).

2. Druhá vec pochádza z Quinových úvah na s. 492. Citujeme:

"Neviem, či je výrok 'Všetko zelené je rozpriestranené' analytický. Znamená teda moja nerozhodnosť v tomto prípade skutočne neúplné chápanie, neúplné uchopenie 'významov' vý-

razov 'zelený' a 'rozpriestranený'? Myslím, že nie. Problém nesúvisí s chápaním výrazu 'zelený' alebo 'rozpriestranený', ale výrazu 'analytický'. Ak, ako hovorí Quine, je problém v slove "analytický", potom by sa mal nepochybné stratiť, ak slovo "analytický" odstránime. Odstránime ho teda a nahraďme ho slovom, ktoré z hľadiska zrozumiteľnosti uprednostňuje aj Quine – slovom "pravdivý". Stratí sa zrazu nerozhodnosť? Domnievame sa, že nie. Nerozhodnosť pri slove "analytický" (a v tomto prípade rovnako pri slove "pravdivý") pochádza samozrejme z ďalšej nerozhodnosti: totiž z tej, ktorú pociťujeme, keď stojíme pred takými otázkami ako "Máme považovať bod zeleného svetla za *rozpriestranený* alebo nie?" Ako je to v takýchto prípadoch pomerne bežné, váhanie pochádza z toho, že hranice aplikácie slov nie sú vymedzené používaním vo všetkých možných smeroch. Ale príklad, ktorý si zvolil Quine, je obzvlášť nevhodný pre jeho tézu, lebo je príliš zřejmé, že naše váhanie nemôžeme v *tomto prípade* pripísať nejasnostiam v slove "analytický". Bolo by možné vybrať si iné príklady, v ktorých by sme sa nevedeli rozhodnúť medzi "analytickým" a "syntetickým" a nemali by sme takmer žiadne pochybnosti o slove "pravdivý". Ale v takýchto prípadoch, práve tak ako v ukázkovom prípade, neznámená nerozhodnosť nutne nejakú nejasnosť v pojme analytickosti; nerozhodnosť by sa totiž dala dostatočne objasniť pomocou toho istého alebo podobného druhu neurčitosti vo vzťahoch medzi slovami vo výroku, o ktorom máme rozhodnúť, či je analytický alebo syntetický.

Pouvažujme teraz v krátkosti o Quinovej pozitívnej teórii vzťahov medzi výrokmami, ktoré prijímame ako pravdivé alebo odmietame ako nepravdivé na jednej strane, a "skúsenosťami", na základe ktorých tieto výroky prijímame či odmietame, na strane druhej. Táto teória je skôr smelo načrtnutá ako presne stanovená ([2], 494-499). Vyberieme si z nej iba dve tvrdenia, pričom jedno z nich Quine zrejme pokladá za nezlučiteľné s prijatím rozlišovania medzi analytickými a syntetickými výrokmami a druhé považuje za také, ktoré prekáža jednému spôsobu vysvetlenia tohto rozlišovania. Budeme sa snažiť ukázať, že prvé tvrdenie nie je nezlučiteľné s prijatím tohto rozlišovania, ale práve naopak, je nanajvýš zrozumiteľne interpretované spôsobom, ktorý je s ním úplne konzistentný, a že druhé tvrdenie ponecháva úplne otvorenú cestu práve tomu typu vysvetlenia, o ktorom si Quine myslí, že mu prekáža. Sú to tieto dve tvrdenia:

1. Je ilúziou predpokladať, že existuje nejaká trieda prijímaných výrokov, ktorej prvky sú principiálne "imúnne voči revízií" vzhľadom na skúsenosť, t.j. takých, ktoré prijímame ako pravdivé a musíme ich prijímať ako pravdivé, nech sa stane čokoľvek.

2. Je ilúziou predpokladať, že nejaký jednotlivý výrok chápaný izolovane od iných výrokov sa dá vôbec potvrdiť alebo vyvrátiť. Neexistuje žiadny taký jednotlivý výrok, pri ktorom nejaká jednotlivá skúsenosť alebo trieda skúseností raz a navždy rozhoduje o pravdivosti alebo nepravdivosti tohto výroku nezávisle od našich stanovísk ku všetkým ostatným výrokom.

Zrejmu súvislosť medzi týmito dvoma tvrdeniami môžeme zhrnúť nasledovne: nech je naša skúsenosť akákoľvek, je principiálne možné podľa ľubovôle tvrdiť alebo popierať nejaký jednotlivý výrok, pokiaľ sme ochotní urobiť dostatočne rozsiahle revízie na inom mieste nášho systému presvedčení. V praxi sa náš výber riadi prevažne úvahami o výhodnosti: chceme, aby bol náš systém čo najjednoduchší, ale želáme si tiež, aby sme jeho súčasný stav narušili čo najmenej.

Očividná relevantnosť týchto tvrdení z hľadiska rozlišovania medzi analytickým a syntetickým je zřejmá v prvom prípade, menej zřejmá v druhom.

1. Keďže je ilúziou predpokladať, že nejaký výrok má alebo by mohol mať charakteristickú vlastnosť principiálnej imunity voči revízií za každých okolností, je ilúziou predpokladať, že existuje potreba rozlišovať medzi výrokmami, ktoré túto vlastnosť majú, a výrokmami, ktoré ju nemajú. Toto je však, pripomína Quine, presne to rozlišovanie, o ktorom sa tí, ktorí používajú termíny "analytický" a "syntetický" domnievajú, že ho robia. Za Quinov názor by sa azda dal považovať (hoci to v uvedenom odseku explicitne nehovorí) aj ten, že tí, ktorí sú o tomto

rozlišovaní presvedčení, majú sklon, aspoň občas, chybné si zamieňať vlastnosť silnej odolnosti voči revízii (typickej pre presvedčenia, ktoré sú v systéme umiestnené najbližšie k centru) s vymyslenou vlastnosťou úplnej imunity voči revízii.

2. Druhé tvrdenie a rozlišovanie medzi analytickým a syntetickým sú podľa Quina spojené prostredníctvom verifikačnej teórie významu. Quine hovorí: "Ak by sme mohli verifikačnú teóriu prijať ako adekvátne vymedzenie synonymity výrokov, potom by bol pojem analytickej nakoniec zachránený" ([2], 495). Pretože, po prvé, o dvoch výrokoch by sme mohli povedať, že sú synonymné vtedy a len vtedy, keď skúsenosti, ktoré prispievajú k potvrdeniu alebo znižujú potvrdenie jedného, v rovnakej miere prispievajú k potvrdeniu alebo ho znižujú pri druhom výroku; a po druhé, synonymity by sme mohli použiť na vysvetlenie analytickej. Quine však tvrdí, že prijatie nejakého takéhoto objasnenia synonymity sa môže opierať len o mylné presvedčenie, že jednotlivé výroky, chápané izolovane od iných výrokov, sa dajú niekedy potvrdiť alebo vyvrátiť. Akonáhle sa vzdáme predstavy o triede skúsenostných pravdivostných podmienok pre každý výrok chápaný oddelene, musíme sa vzdať myšlienky vysvetľovať synonymitu pomocou totožnosti takýchto tried.

Teraz treba ukázať, že vzťahy medzi týmito tvrdeniami a rozlišovaním medzi analytickým a syntetickým nie sú také, ako predpokladá Quine. Zoberme si najprv druhé tvrdenie. Ľahko zbadáme, že jeho prijatie by nikoho nenútilo, aby sa vzdal navrhovaného vysvetlenia synonymity; stačilo by ho iba revidovať. Quine nepopiera, že jednotlivé výroky, ktoré pokladáme za potvrdené alebo vyvrátené, v skutočnosti odmietame alebo prijímame vzhľadom na skúsenosť. Popiera len, že tieto vzťahy medzi jednotlivými výroky a skúsenosťou platia nezávisle od našich postojov k ďalším výrokom. Má na mysli to, že skúsenosť môže potvrdiť alebo vyvrátiť nejaký jednotlivý výrok iba za určitých predpokladov o pravdivosti alebo nepravdivosti ďalších výrokov. Keď stojíme tvárou v tvár pred "odporujúcou skúsenosťou", hovorí Quine, vždy máme na výber, ktoré výroky zmeniť. To, čoho sa musíme zriecť, je určené tým, čo si chceme uchovať. Avšak tento názor si vyžaduje iba miernu modifikáciu definície synonymity výrokov pomocou termínov potvrdenia a vyvrátenia. Stačí, aby sme povedali iba to, že dva výroky sú synonymné vtedy a len vtedy, keď ľubovoľné skúsenosti, ktoré pri istých predpokladoch o pravdivostných hodnotách ďalších výrokov potvrdzujú alebo vyvracajú jeden z dvojice výrokov, takisto pri tých istých predpokladoch potvrdzujú alebo vyvracajú do tej istej miery druhý výrok. Povedané všeobecnejšie, Quine chce nahradiť to, čo chápe ako príliš zjednodušený obraz vzťahov potvrdenia medzi jednotlivými výroky a jednotlivými skúsenosťami, ideou voľnejšieho vzťahu, ktorý nazýva "úzká väzba" (s. 497). Ale nech chápeme "úzku väzbu" akokoľvek voľne, zjavne by aj naďalej malo zmysel hovoriť o dvoch výrokoch, že sú v tom istom vzťahu úzkej väzby na tie isté jednotlivé skúsenosti. Quinove názory sú teda v tomto smere nielen konzistentné s objasnením synonymity výrokov, ale dokonca naznačujú jeho zlepšenie. Nejde nám, samozrejme, o to, aby sme obhajovali nejaké takéto objasnenie, či aby sme ho dokonca uvádzali s nejakou presnosťou. Ide nám len o to, ukázať, že keď prijíme Quinove tvrdenia o empirickom potvrdení, nemusíme sa vzdať, ako to tvrdí on, pokusu definovať synonymitu výrokov pomocou potvrdenia.

Prejdime teraz k tvrdeniu, že neexistuje žiadny výrok, ktorý je principiálne imúnny voči revízii, žiadny výrok, ktorého by sme sa nemohli vzdať vzhľadom na skúsenosť. Prijatie tohto tvrdenia je úplne konzistentné s pridržaním sa rozlišovania medzi analytickými a syntetickými výroky. Stúpenec tohto rozlišovania však musí trvať aj na ďalšom – na rozlišovaní medzi takým zrieknutím sa niečoho, ktoré spočíva výlučne v tom, že priznáme nepravdivosť, a takým zrieknutím sa niečoho, ktoré v sebe obsahuje zmenu alebo vypustenie nejakého pojmu alebo triedy pojmov. O ľubovoľnej slovnej forme, o ktorej raz tvrdíme, že vyjadruje niečo pravdivé, môžeme nepochybne inokedy tvrdiť, že vyjadruje niečo nepravdivé. Nie sú to však iba filozofi, ktorí by rozlišovali medzi prípadom, keď k tomu dôjde v dôsledku zmeny názoru

súvisiacej výlučne s faktami, a prípadom, keď k tomu dôjde aspoň sčasti na základe posunu v zmysle týchto slov. Keď je takýto posun v zmysle slov nutnou podmienkou zmeny pravdivostnej hodnoty, potom stúpenec tohto rozlišovania bude tvrdiť, že daná slovná forma sa mení z formy, ktorá vyjadruje analytický výrok, na formu, ktorá vyjadruje syntetický výrok. Teraz nám nejde o vypracovanie adekvátnej teórie pojmovej revízie, ani ju od nás nikto nechce, rovnako ako sme tu nenástojili na vypracovaní adekvátnej teórie synonymity. Ak dokážeme pochopiť ideu, že tá istá slovná forma chápaná jedným spôsobom (alebo majúca jeden zmysel) môže vyjadrovať niečo pravdivé a chápaná iným spôsobom (alebo majúca iný zmysel) môže vyjadrovať niečo nepravdivé, potom dokážeme pochopiť ideu pojmovej revízie. A ak sme schopní pochopiť túto ideu, potom môžeme celkom dobre zachovať rozlišovanie medzi analytickým a syntetickým, pričom Quinovi priznáme principiálnu revidovateľnosť čohokoľvek, čo tvrdíme. Čo sa týka idey, že tá istá slovná forma chápaná odlišnými spôsobmi môže mať zakaždým odlišný zmysel a môžeme ju zrejme použiť na vyjadrenie vecí s odlišnými pravdivostnými hodnotami, povinnosť dokázať, že táto idea je nejakým spôsobom chybná alebo konfúzna, spočíva priamo na Quinovi. Podstatou (alebo jednou z podstatných vecí) tohto Quinovo zdôrazňovania revidovateľnosti je, že pokiaľ ide o prijatie alebo používanie ľubovoľnej pojmovej schémy, neexistuje nijaká absolútna nutnosť, alebo presnejšie a v terminológii, ktorú by Quine odmietol, že neexistuje žiadna taká analytická propozícia, že na jej vyjadrenie *musíme* mať jazykové výrazy, ktoré majú práve ten zmysel, ktorý je potrebný. Jedna vec je však pripustiť to a niečo celkom iné je povedať, že v rámci nejakej prijatej alebo používanej konceptuálnej schémy neexistujú žiadne nevyhnutnosti, alebo opäť presnejšie, že neexistujú žiadne jazykové výrazy, ktoré skutočne vyjadrujú analytické propozície.

Stúpenec rozlišovania medzi analytickým a syntetickým môže ísť ešte ďalej a môže pripustiť existenciu prípadov (azda najmä v oblasti vedy), kde by bolo neúčelné trvať na otázke, či zmena pravdivostnej hodnoty pripisovanej výroku znamená pojmovú revíziu alebo nie, a teda aj neúčelné trvať na rozlišovaní medzi analytickým a syntetickým. Nie sme schopní uviesť takéto prípady, ale naša neschopnosť môže byť celkom dobre spôsobená neznalosťou vied. V každom prípade existencia výrokov, ak vôbec také existujú, pri ktorých nemá zmysel trvať na otázke, či sú analytické alebo syntetické, nemá za následok neexistenciu výrokov, ktoré sa dajú jasne klasifikovať jedným alebo druhým spôsobom, a výrokov, pri ktorých sa z rôznych príčin nevieme rozhodnúť, napríklad v dôsledku možných alternatívnych interpretácií jazykových výrazov, ktorými sú vyjadrené.

Týmto končíme naše skúmanie Quinovo článku. Je zjavné, že náš cieľ bol úplne negatívny. Snažili sme sa iba ukázať, že Quinovi sa nepodarilo predložiť dostatočný dôkazový materiál, aby mohol byť jeho proces proti existencii rozlišovania medzi analytickým a syntetickým rozhodnutý. Jeho článok má dve časti. V jednej kritizuje pojmy zo skupiny týkajúcej sa analytickosti kvôli tomu, že neboli adekvátne vysvetlené. V druhej časti načrtáva pozitívnu teóriu pravdivosti so zámerom, aby bola nezlučiteľná s názormi, ktoré musia byť alebo pravdepodobne musia byť záväzné pre tých, ktorí sú presvedčení o rozlišovaní medzi analytickým a syntetickým. Dokazovali sme, že v skutočnosti nebola stanovená ani jedna vec, ktorú by tí, ktorí prijímajú pojmy zo skupiny pojmov týkajúcej sa analytickosti, s ťažkosťami prispôbovali svojmu vlastnému systému presvedčení. Neznamená to, že popierame, že mnohé z nadhodnených problémov majú prvoradý význam v súvislosti s problémom poskytnutia uspokojivého všeobecného vysvetlenia analytickosti a s ňou spojených pojmov. Tu sme len kritizovali tvrdenie, že tieto problémy nás oprávňujú k tomu, aby sme rozlišovanie medzi analytickým a syntetickým a pojmy, ktoré patria do tej istej rodiny, odmietli ako iluzórne.

Z anglického originálu *In Defense of a Dogma* preložil Dezider Kamhal.

- [1] QUINE, W.V.O.: Two Dogmas of Empiricism. In: From a Logical Point of View. Cambridge, Mass., 1953, s. 20-46.
- [2] QUINE, W.V.O.: Dve dogmy empiricizmu. In: Filozofia 47, 1992, č.8.

NAŠI AUTORI

DAGMAR SMREKOVÁ, Filozofický ústav SAV, Hviezdoslavovo nám. 10, 813 64 Bratislava, ČSFR; VOJTECH FILKORN, Filozofický ústav SAV, Hviezdoslavovo nám. 10, 813 64 Bratislava, ČSFR; JÚLIUS ŠVIHRAN, Filozofický ústav SAV, Hviezdoslavovo nám. 10, 813 64 Bratislava, ČSFR; †H. P. GRICE; P. F. STRAWSON, Veľká Británia; PAVEL CMOREJ, Filozofický ústav SAV, Hviezdoslavovo nám. 10, 813 64 Bratislava, ČSFR; LADISLAV HANUS, Jelence 80, 034 00 Ružomberok, ČSFR; KAREL MÁCHA, Fritz Berne Str.56, 8000 München, BRD; FRANTIŠEK FUNDÁREK, Filozofický ústav SAV, Hviezdoslavovo nám. 10, 813 64 Bratislava, ČSFR; RAISA KOPSOVÁ, Filozofický ústav SAV, Hviezdoslavovo nám. 10, 813 64 Bratislava, ČSFR; SILVIA KOCIÁNOVÁ, Filozofický ústav SAV, Hviezdoslavovo nám. č. 10, 813 64 Bratislava, ČSFR.